

Branko Đaković

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i antropologiju

bdakovic@ffzg.hr

UDK 398.332.12(497.52)

398.3.01:81'373.6

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 11.05.2006.

Prihvaćeno: 23.06.2006.

Uskrсни krijes

Vuzmenka/vazmenka/vuzmenjak

*Turpe est, scribere incipientum veniam petere.*¹

U ciklusu godišnjih običaja, naročito u proljetnom i ljetnom razdoblju, istaknuto mjesto zauzima običaj paljenja vatri kao svojevrsni izraz "pučke pobožnosti", a datumski (u pravilu) vezan uz kršćanski liturgijski kalendar. Kao tradicija baštinjena iz različitih kulturnih miljea i obrazaca, različitih ishodišta i vremena postanka običaj je i danas prisutan u nekim varijantama obredne prakse.

Godišnje vatre (pokladne, jurjevske, uskršnje, ivanjske etc.), ognji, kresovi, simbolikom i impresivnošću izraza kao kontrapunkta bogatog kulturnog mozaika "vječna" su vatra i izvor u istraživačkom radu.

Poznate, ali još uvijek nedovoljno istražene u teorijskom i metodološkom smislu takve su vatre vuzmenke, vazmenke, vuzmice... i o njima je ovdje riječ.

Ključne riječi: uskršnji običaji, uskrсни krijes, sjeverozapadna Hrvatska

Jaskansko, Svetojansko prigorje na južnim podbrežjima Plešivice. Svitanje 16. travnja 2006. godine. *Slepočki k vuzmenki, slepočki k vuzmenki ... vuzmenka gori, vuzmenka gori ...* odzvanjali su dječji glasovi dok su se na modrosivom obzorju pojavljivali prvi znaci svjetlosti rađanja novoga dana. Atmosfera napetog, nestrpljivog iščekivanja. Skupine mještana okupljene na posebnim mjestima unutar i na rubovima sela i ambijent u kojem se osjeća naboj

¹ Ružno je da onaj koji počinje pisati traži milost.

svečanog, naizgled posve profanog čina utopljenog u (ne)svakidašnje okruženje, ali u kome se čuti doživljaj sakralnog toposa. Vrijeme je da se zapali uskrсни krijes – *vu-zmenka, vuzmenjak, vazmenka*.

Prvi su sati prve nedjelje nakon punog mjeseca (uštapa) proljetne ravnodnevnice (ekvinocija). U kršćanskoj (ovdje rimokatoličkoj) liturgijskoj godini to je završetak Svetog trodnevlja. Uskrs. Vuzem. Vazam.

Uskrs je najveći kršćanski blagdan. Ne ulazeći u detalje mnogobrojnih rasprava o korjenima uskrsnog slavlja u vjerovanjima i religijskim idejama koje su mu prethodile (od asirsko-babilonskog štovanja boginje Ištar, feničanske Astarte, te mnogih staro-civilizacijskih kultova o ritualnoj smrti i uskrsnuću vegetacijskih bogova, židovskih blagdana kojima su obilježavani različiti datumi iz njihove povijesti i ranokršćanskog povezivanja židovske Pashe s Isusovom mukom i uskrsnućem), kratko ću iznijeti nekoliko, uglavnom poznatih činjenica.

Polazišta su u «evoluciji» Uskrsa prijevori iz 2. stoljeća Kristove ere između kršćana židovskog i neznabožačkog (poganskog) porijekla o danu i datumu Pashe i Isusova uskrsnuća, te nepoklapanju aleksandrijskog i rimskoga kanonskoga proljetnog ekvinočija, a time i datuma Uskrsa.

Uskrs se slavio 14. dana židovskog mjeseca Nisana ili u nedjelju poslije Pashe koju su Židovi slavili prvog sabata nakon punog mjeseca (uštapa), iza proljetnog ekvinočija, da bi se na Nicejskom koncilu 325. godine, na kome je Crkva prihvatila i julijanski kalendar, donijela odluka o slavljenju Uskrsa prve nedjelje nakon uštapa i proljetne ravnodnevnice (ekvinočija).

Kao pomični blagdan koji pada u različite datume, u julijanskom kalendaru datum Uskrsa izračunava se pomoću Viktorijevih i Dionizijevih kanona (koji su u katoličkim zemljama vrijedili do kraja 16. stoljeća, u protestantskim do kraja 18. stoljeća, a u nekim pravoslavnim Crkvama vrijede još i danas), a prema gregorijanskom kalendaru pomoću Claviusovog kanona, te različitih tablica i formula na temelju astronomskih mjerenja. Tako se blagdan Uskrsa pomiče u rasponu od pet tjedana. Prema gregorijanskom kalendaru najranije može biti 22. ožujka, a najkasnije 25. travnja, a prema julijanskom 4. travnja, odnosno 8. svibnja. No, ne može biti u isti dan kada i židovska Pasha.

Osvrnimo se nakratko i na spomenute nazive za ovaj najveći kršćanski blagdan. Naime, u novoštokavskim idiomima i standardnome hrvatskom jeziku raširena je upotreba naziva Uskrs, dok su nazivi Vazam i Vuzem karakteristika čakavskog i kajkavskog narječja (a otuda prihvaćeni i kao moguća jezična inačica u standardnom jeziku). Kao crkveni termini, a iz teoloških razloga, imaju i šire značenje kojim se obuhvaća vrijeme Velikog tjedna i Svetog trodnevlja povezujući tako dva vida kršćanskog otajstva: korizmeni – trpni i uskrsni – slavljenički). Međutim, postoje indicije da je u Dubrovniku bio u upotrebi i naziv Uzem koji je znan i novoštokavskim ikavcima u dijaspori.

Etimologija riječi Uskrs općeprihvaćena je kao izvedenica od glagola uskrsnuti povezujući ga s kršćanskom istinom Kristova uskrsnuća.² U etnološkoj literaturi najrazložnijim i najuvjerljivijim smatra se tumačenje riječi Vuzem/Vazam kao izvedenice od glagola *vzeti*, *vazeti* (възѣтъ, *vuzeti* – s praslavenskim korijenom: Gavazzi, 1988:44; Belaj, 1988:128-129) gdje se inzistira na nastanku naziva kao jasne opreke nazivu *Mesopust* gdje su *Pust* i *Vazam* granični datumi četrdesetodnevnog uskrsnog posta – Korizme.³

Međutim, teolozi nude i neka druga objašnjenja (*interpretatio christiana*). Na primjer, prema jednom tumačenju *Vazam* je izvedenica iz grčke riječi *azima* – što bi doslovno značilo «beskvasni kruh», a skraćeno se upotrebljava za židovsku Pashu. Pasha se pak dovodi u vezu i s grčkom riječi *pathein* (trpjeti). Teolog, prevoditelj i bibličar fra Bonaventura Duda mišljenja je da su riječ *Vazam* u hrvatski jezik «uveli» Sveta braća Ćiril i Metod slavenizirajući židovski naziv *Pesah* (u latiniziranom obliku *Pasha*) gdje se izvorno značenje riječi *pesah* (izlazak, prijelaz) odnosi na izlazak iz egipatskog ropstva. Iako je navedene pojmove teško dovesti u bilo kakvu semantičku vezu s nazivima Vuzem/Vuzam kao sinonimima za Uskrs (uskrsnu nedjelju), u crkveno-liturgijskom smislu ti nazivi imaju, kao što je rečeno, širi kontekst.

Običaj paljenja vatri uoči nekih crvenih blagdana ili na sam blagdan, njihova rasprostranjenost i nazivi (na primjer, u Hrvata: krijes, kres, kris; svitnjak, koleda, vatra; vuzmenka, vazmenka, vuzmenjak, vuzmica itd.), dobro su poznati i dokumentirani gotovo kod svih europskih naroda kao prožimanje religijskog i običajno-pučkog, a sam ritual, iako se «naslanja» na blagdane, ne mora nužno biti (ili, u pravilu, nije) izvorno povezan s kršćanskom liturgijskom godinom, odnosno Uskrsom.

Izuzetak su crkveno-narodne tradicije paljenja vatre pred crkvom (*ignis pashalis*) na Veliku subotu s ciljem njezina blagoslova i obnove kućne vatre (Gavazzi, 1988:31-33; Černelić, 1994) i vatre koje se pale kod crkve na datum titulara crkve ili sveca zaštitnika sela, a nisu predmetom ovog teksta.⁴

² Hrvatski jezikoslovci riječ Uskrs povezuju s glagolom *krsmuti* sa značenjem *oživjeti*, *dići se*. Etimolog Petar Skok, čije mišljenje prihvaća i Gavazzi, smatra da je u korijenu te riječi *krijes-* (крьсѣ) koja je u staroslavenskom označavala sunce u ljetnom suncostaju (solsticiju), izvedeno od (o)kretati. Prema novoj etimologiji, koju zagovara Belaj, *krijes* se izvodi iz indoeuropskog glagola *kre-s-* nastala od *ie.* korijena *ker(ʷ)* – «rasti, hraniti» povezujući to s latinskim *creo* – «stvaram», *cersco* – «rastem» i imenom rimske boginje plodnosti Ceres i starovisokonjemačkim *hirsō* – «proso» što običaje i obrede u vezi s *krijesom* stavlja u kontekst mita o rastu vegetacije. Identičan je slučaj i sa staroslavenskim *vkrosnotiō* – «uskrsnuti» (Belaj, 1998:129, 223).

³ Svakako je zanimljiv i Belajev pokušaj tumačenja: «Treba, ipak, reći da se ispod ovog jasno razumljivog značenjskog sloja možda nalazi i jedan stariji. U praslavenskoj je, naime, *vzeti* značilo ne samo «uzeti» nego i «započeti». Ostanemo li kod pretpostavke da je Uskrs zamijenio praslavensku Novu godinu, onda nije posve nemoguće reći da riječ Vuzem/Vazam u sebi nosi trag pretkršćanskog naziva za p o č e t n i dan godine ...» (Belaj, 1998:129).

⁴ Postoji niz teškoća u relevantnom razgraničenju tradicija paljenja uskrsnih vatri svjetovnog i religijskog karaktera. Prema Zenderu (1980), franački biskup Bonifacije 751. godine tražio je od pape objašnjenja o slavljenju Velikog tjedna i posebno o liturgijskom običaju blagoslova vatre. Iz njegova se odgovora dade zaključiti da ga je franačka liturgija poznavala, a rimska nije. Isto tako, Zender izražava uvjerenje o povezanosti svjetovnih uskrsnih vatri u Europi s prvomajskima, također poznatim od toga vremena.

Potaknut istraživanjima o obrednim vatrama koje se pale tijekom godine na južno-slavenskim i širim europskim prostorima, kao tradiciji koja nema isključivo crkveno-religijski karakter, zainteresirao sam se i za paljenje «uskrasnih vatri, krijesova». Kako su mi primarni izvori podataka bile upitnice Etnološkog atlasa (tema *Godišnje vatre*) i vlastita terenska istraživanja o stanju na kraju 20. i početku 21. stoljeća te, prema sjećanju kazivača, u ranijim razdobljima, pokušao sam, oslanjajući se na skromne zabilježbe u literaturi, kartografski prikazati rasprostranjenost svjetovnih uskrasnih vatri koje se pale izvan crkvenih prostora, najčešće rano na sam dan Uskrsa ili na Veliku subotu uvečer, te raširenost naziva *vuzmenka*, uključujući i varijante tog naziva.

Deskripcija sadašnjeg stanja temelji se na neposrednom iskustvu i utiscima koje sam dijelom stekao u potkalničkim selima i posebno u okolici Jastrebarskog. No, za Plešivičko prigorje (većina naselja u blizini Jastrebarskog na južnim obroncima Plešivice) još je 1908. godine Vatroslav Rožić zapisao: «*Vuzam* je najveće vesele za dečke i pastire. Mâm po polnëci idedu k «vuzmëñaku», kega su već na Veliku sibotu napravili de na bregu. Zabili su četirti kolca nametali štrafalkov, bôrovica i sikakvega klëca i graña. Kaj je već kup, više se veselidu, kak bu girelo. Sâki dineše sôbu jajac, slanina i vina, pak si peëedu mësi i pijedu, a predi već zapalidu vuzmëñak š četiri strani; ëe vuzmëñak jako girï, ëe je velik plavan unda se si veselidu. Pri vuzmëñaku ostânedu, dok sa ne zgori – se di zërje. Negda je vuzmëñakov bilo na sâkim brëgu, i ëiji je predi priël girëti i ëiji je bil najveći, unëga su više preštima vâl; dënas malo gdôj vuzmëñak pali.» (Rožić, 1908:242).

Gavazzi je pak ustvrdio da je «paljenje uskršnjih kresova rašireno po sjeverozapadnoj Hrvatskoj (bez Primorja i otoka, Korduna i Like) gubeći se prema granicama Slavonije», a da ih «ne poznaju ni Srbi ni Bugari», ali «da ovakve vatre (*vazmeni ognji*) pale, kad je *goristajenje* (uskrsnuce) i Gradišćanski Hrvati, no neda se pouzdano reći, da li su taj običaj u Gradišće donijeli iz stare domovine, ili su ga pak tek tu poslije doseljennja prihvatili. Uskrasne se vatre naime dobro i obilno potvrđuju u Slovenaca – a onda i u alpskih pa i dijela ostalih Nijemaca (i još nekih naroda Evrope). To, kao i drugi pokazatelji, upućuje da Hrvatima uskrasne vatre zacijelo nisu bile poznate iz davnine, niti im se područje suzilo na današnji opseg, već da se taj običaj raširio u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima, uglavnom kajkavskim, preko susjednih slovenskih zemalja kao vrlo značajan i ekspanzivan srednjeevropski običaj.» (Gavazzi, 1988:34-36).

Današnji terenski pokazatelji i karte u prilogu potvrđuju Gavazzijevo mišljenje, kao i slične konstatacije Moje Mediça iz 1915. o rasprostranjenosti uskrasnih vatri, iako je u proteklih skoro sedamdeset godina od prvog izdanja Gavazzijevih «Godinu dana hrvatskih narodnih običaja» te sto godina od Mediçevog priloga došlo do nekih promjena. Danas se ta tradicija dijelom i nekonzistentno raširila južnije i na jugoistok. Vatre uz Uskrs manje se pale u Sloveniji (prema podacima iz upitnica EA), a čini se da su dijelom i potisnute od prvomajskih kresova.

Općenito, u najvećoj su mjeri izostali i obredi pretjerivanje stoke preko zgarišta, odnošenje ugaraka i pepela u vinograde i polja ili vjerovanja «da sve dotle neće zle

sile (vještice, demoni) imati vlasti, dokle dopre svijetlo (ili dim) tih kresova».⁵ *Tempora mutantur*.

Činjenica je da se u novije doba vuzmenke manje pale (a pogotovo to više ne čine pastiri), iako je posljednjih desetak godina uočljiva tendencija oživljavanja tog običaja. Regionalno je raširen na jugozapadu do blizine Karlovca, Ozlja i Duge Rese, te istočno od Zagreba u dugoselskom području, pa na sjeveroistoku kroz Zagorje, u Podravini, Međimurju i području Bilogore. U tome sve više sudjeluje, osim samoorganiziranih suseljana mlađe ili srednje životne dobi, i omladina okupljena u različitim kulturno-umjetničkim i folklornim društvima te ekološkim i sportskim udrugama. Iz perspektive suvremenika zainteresiranih za istraživanje etnološke baštine zavičaja o *vazmenicama* u jednom dijelu Hrvatskog zagorja, Ivanka Kunić (što je također s vremenske distance od šest desetljeća usporedivo s dobrim opisom Viktora Pintera), donosi kraći odlomak: «Nekoliko dana prije Uskrsa djeca su sakupljala granje i suharke i nosili ih na najviši brijeg odakle će se plamen daleko vidjeti. Pri tome su pazili da im djeca iz drugih zaselaka ne odnesu prikupljeno. Na Veliku subotu *vuzemnica* se oblikuje. Uz oveći kol naslagali su jelovinu, smrekovinu, šiblje i granje, kukurozovinu i oblikovali oveći stožac. Neki slažu kao piramidu sastavljenu oko 3 ili 4 glavna stupa ("ražnja") obložena drvenim kladicama, *sokima* koji se slažu par na par poprečno s ispunom od crnogoričnih grana. Na vrhu, "frljuncu" stupove povežu i okite ga raznobojnim "pantlikama" i šarenim papirom – "kinčom". Sav taj nakit naziva se "pahe-ta". Uz manje vatre pored vuzemnice bdiju i čuvaju je da je ne zapali neko drugi, a pali se u različito vrijeme, a najčešće u "cik zore" na dan Uskrsa." (Kunić, 2001).⁶

⁵ «Na Vuzem rano pale *vuzmejnku* (*vuzmejnak*). Dan prije nanosi se kup borovice, a na Vuzem se zapali: puste blago van i kada ogran pogasne, potjeraju ga kroz ogništje, da mu ne bi mogle one godine coprnice nauditi.» (Kotarski, 1917:198).

⁶ U Hrvatskom zagorju najčešći su nazivi *vuzmenica* i *vuzemnica*. Posebno su impresivne one u Ivanečkom kraju s konstrukcijama (ponekad dvostrukim) visokim i do dvadeset metara. Lokalni iPortal.hr bilježi: "Posao oko gradnje vuzemnice započinje i dva mjeseca prije Uskrsa. U tom se vremenu pripremaju drva, prikuplja granje i jelovina, a sama *vuzemnica* se gradi na Veliku subotu. Nekad su se vuzemnice gradile na najvišem brijegu iznad sela kako bi se plamen mogao vidjeti što dalje, a danas se obično grade na pristupačnijim mjestima, livadama i čistinama uz naselja. Dva su glavna tipa vuzemnica koje se grade u nas. Neka mjesta grade vuzemnice u obliku stošca od drvla i granja oko centralnog stupa, a u drugim mjestima se oko tri ili četiri uspravna stupa slažu "*soki*" (klade). Gradnja vuzemnice je značila i nadmetanje sa susjednim selom, a u tom nadmetanju je bilo i nepodopština. One bezazelnije su značile samo krađu drva od susjednog sela, a bilo je i paljenja vuzemnica prije roka što je bila velika sramota. Zato su se drva, a posebno već sagrađene vuzemnice dobro čuvala. Vrijeme paljenja vuzemnica ovisilo je o običaju u pojedinom selu. Obično su se vuzemnice palile u cik zore, a danas je to u mnogim mjestima prilagođeno mlađim mještanima kojima je teško probdjeti cijelu noć pa se vuzemnice često pale u ponoć ... Vuzemnica u Kamenici nekad se je gradila na brdu iznad Kamenice. Sve se radilo ručno, pa je i izrada trajala znatno duže nego danas. U tom razdoblju su obično i školska djeca popustila u učenju. Drva su se prikupljala dobrovoljnim prilozima od svih mještana, a u izgradnji smo se takmičili s Grdima i Crkovecem. Vuzemnica se palila u 5 sati ujutro, a mi djeca smo udarali u lonce i trčali selom vičući: vuzemljica geri, vuzemljica geri ... – ispričao nam je profesor **Antun Rodek**." (Vidjeti: http://www.iportal.hr/clanak_.asp?ID=2180; članak "Narodni običaj paljenja vuzemnica" od 18.4.2006. godine). Pinter (1934) je pak spominjao i *uskršnje kresove* ("obični kupovi granja i drvla") koje razlikuje od *vuzemnice*, a palili su se na južnim brežuljcima Bednjanske doline u predvečerje Uskrsa. Posljednjih se godina

Obilazeći potkalnička sela i naselja (Selanec, Čučevac, Mikovec, Gornje i Donje Borje, Šopron, Kamenica, Kalnik, Sv. Petar Orehovec, Šiljevec, Finčevac) na Veliki petak i Veliku subotu 2005. godine, nailazio sam na skupine mještana koji su predano obavljali pripreme ili bili u različitim fazama gradnje *vuzmica*. Uz *hute* (kolibe) od kukuruzovine i granja, u dobrom raspoloženju, uz vino i prigodni roštilj (ponegdje i janje na ražnju), te uz vatru koju su ložili u blizini mjesta gdje podižu *vuzmice*, provodili su najmanje jednu noć prije nego li bi ih zapalili.

Vuzmica se gradi u piramidalnom obliku do visine oko dvanaest metara tako da se oko tri ili četiri stupa ukopana u zemlju slažu cjepanice između kojih se ubaci i poneka stara automobilska guma («da bolje gori»). Potencira se natjecanje čija će vuzmica biti veća, uz glasno dovikivanje i komentiranje. Pali se u ranim večernjim satima (oko 21 sat) na Veliku subotu. Dok gori, uz nju se okuplja većina suseljana u veselom raspoloženju čekajući da izgori, a potom se razilaze.

Tijekom nekoliko dana koji su prethodili uskršnjim blagdanima 2006. godine boravio sam na terenu u okolici Jastrebarskog. U više prigradskih naselja i sela (Cvetković, Čabdin, Domagović, Volavje, Petrovina, Donja Kupčina, Brlenići, Brezari, Krupače, Čačkovina, Krašić, Hrženik, Pribić, Svrževo, Dol, Puškarov jarak) tih se dana osjećala neuobičajena aktivnost – pripremala se *vuzmenka* (okolica Krašića), *vazmenka* (okolica Pribića), *vuzmenjak* (Cvetković).⁷

Pripreme su, po kazivanju mještana, nekada trajale i više od mjesec dana, a u posljednje vrijeme tjedan ili dva (od Glušne nedjelje koja prethodi Cvjetnici). Borovicu s kojom «zidaju» *vuzmenku/vazmenku* danas nabavljaju iz Parka prirode Žumberak. Kako ju je sve teže nabaviti, nadomještaju je borovim granama. Na vrhu vuzmenke, visoke oko deset do dvanaest metara, konstrukcijske stupove od *grabrovine* povezuju *sirobatom* (likom, pavetinom, bršljanom) i stavljaju *kokot*, *kokotić* od izabranih najljepših grana borovice. Drva, cjepanice, najviše od jalše, pripremaju danima ranije, a «stožine» od *grabrovine* za *vuzmenjak* usijeku i dovlače na Veliki petak iz šuma s područja Crne Mlake (najčešće s lokaliteta Glogovac).

Uz krijes obvezno grade i improviziranu «kućicu» od «debeline», «debelišća», kukuruzovine (Brlenići), granja, ostataka borovice i dasaka. Boravak na mjestu podizanja

na mrežnim stranicama različitih udruga, turističkih zajednica, lokalnih i županijskih novina mogu naći informativni i zanimljivi podaci o različitim aktualnim kulturnim događanjima. Kao svojevrsan kuriozum, navodimo sljedeći događaj: "Vijesti od 22.04.2000. (subota): Danas u 21 sata pod organizacijom mladeži SDP - ogranak Kotoriba održan je narodni običaj paljene "Vuzmenke". Okupilo se mnogo mladih koji su došli na taj tradicionalni običaj. Za dobar štimung i dobru muziku pobrinula se ekipa radio Međimurja a tko je bio žedan mogao si je naručiti i neku od osvežavajućih pića na šanku." (<http://www.mnovine.hr>). Sličnim "nepodopštinama" u različitim prigodama nisu odoljele ni druge političke stranke bez obzira na njihovu "ideološku" obojenost i opcije. To, međutim, nije "specijalitet" samo našeg podneblja. Naime, i na susjednom ozemlju nalazimo podatak da je političar Janez Podobnik, predsjednik Slovenske ljudske stranke, 24. lipnja 2004. ("Ivanjsko navečerje"), "v spremstvu *kresnic* prižgal kres v počastitev 13. obletnice naše samostojnosti"... "Kresnice" su bile ogrnute bijelim svilenim tunikama i s bengalskim bakljama u rukama pored kresa. *O tempora, o mores.*

⁷ Zajedno s kolegicom Tanjom Bukovčan, uz sudjelovanje grupe studenata s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dokumentirano je više sati audio-vizualne grade.

vuzmenke u mnogome je identičan onome u potkalničkim selima. Okupljeni pripremaju kotlovinu, janje (čak i tele u Krašiću) na ražnju. Svi redovito ističu potrebu čuvanja vuzmenke da je ne bi netko drugi zapalio i tako ih osramotio.⁸

Prije nego što će zapaliti *vuzmenjak*, djeca s bakljama trče kroz selo uzvikujući: *Slepočki k vuzmenki ...* U većini sela zapale je na Uskrs ujutro, između četiri i pet sati, a u Čabdinu i Domagoviću oko ponoći. Djeca jednoglasno viču: *Vuzmenka gori ...* a okupljeni oko nje vesele se čekajući da najveći dio izgori, i tada se razilaze.

Kako većina sudionika u gradnji vuzmenke nije nazočila večernjoj misi na Veliku subotu, blagoslovu vatre i Službi svjetla (što svećenici baš i ne odobravaju), oni koje nije svladao umor od rada i bdijenja polaze na prvu jutarnju misu.

Možda treba napomenuti da je zamjetljiv nedostatak zbivanja iz «folklornog repertoara» kao što su neki karakteristični napjevi i ophodi koji su u bliskoj vezi s drugim danima kada se također pale vatre. Datumski, a u nekim slučajevima prostorno, to su jurjevski kresovi (ophod *jurjaša, durdara*), prvomajske vatre (ophod *filipovića, drva*), spasovske vatre (ophod *križara, krstara*), duhovske vatre (ophod *kraljica, ljelja*), ivanjski kresovi (ophod *ivančica, ladarica*).

Zanimljivo je da običaj paljenja uskršnjih kresova nije, makar i u nekim svojim transformiranim oblicima, prihvaćen i u gradskim sredinama kao što je to slučaj s jurjevskim i ivanjskim kresovima koji su praćeni različitim sadržajima suvremenih bakljada, vatrometa i estradizacije događanja, ali i s nekim povijesnim reminiscencijama.⁹

Zaključak

Ne ulazeći posebno u nedovoljno razjašnjeno pitanje porijekla i starosti paljenja uskršnjih kresova, kao ni moguća pretenciozna tumačenja zasnovana na spekulacijama, a na osnovi poznatih, dostupnih i ovdje predstavljenih činjenica, nameće se nekoliko konstatacija.

Ovaj običaj, ograničeno raširen u sjeverozapadnom kontinentalnom dijelu Hrvatske, po starini je srednjovjekovnog porijekla, a širio se na ove prostore unosom iz sjevernijih europskih područja.

⁸ Neki prave i manje, «lažne vuzmenke» koje zapale kao prave kako bi isprovocirali promatrače iz drugih sela ili zaseoka da prije njih zapale svoju. Tako bi njihova duže gorjela. U Krašiću pale Stepinci, Peničarci, Brebrići, Šimanci, Matošinci, Prstaci, Seljanci (Čuk), Židani, a u Cvetkoviću Sredanci, pri Vrčici, Vuličari i Dolenjci (Dolenji kraj). Stariji se sjećaju da su nekada palili i ivanjski krijes, posebno ispred kuća u kojima je živio netko s imenom Ivan.

⁹ U Firenci se, na primjer, stanovnici svake godine na Uskrs okupljaju na Piazza del Duomo da bi gledali lansiranje rakete zvane *Colombina*, pri čemu se spaljuju kola s kojih je lansirana. Sam običaj kombinacija je povijesnih religijskih artefakata i suvremenih pirotehničkih vještina, a vatra se ritualno pali s kremnom iz Svetoga groba. Paljenje kola tradicionalno je posvećeno sjećanju na legendarnog fiorentinskog viteza Pazzino de Pazzu, križara koji se prvi popeo na zidine Jeruzalema 1099. godine.

Čini se da su nazivi *Vuzem/Vazam*, nastali pod utjecajem Crkve. Na primjer, franjevac Jakov Pletikosa, opisujući lokaciju zvanu *Galgala* u Svetoj zemlji, u putopisu iz 1752. godine navodi: »Kad priđe puk Izraela priko Jordana po suhu, ovdje najprije utaboriše se i čerge razapeše; i ovdje činiše i čataše *Vazam*.« Bit će da je Pletikosa tim nazivom označio židovski blagdan Pashe kojim se obilježava uspomena na izlazak iz egipatskog ropstva, nikako Uskrs.

Uz već spomenuta teološka tumačenja navedenih naziva, prisjetimo se i naziva *Uzam* u srednjovjekovnom Dubrovniku (Belaj, 1998:128) koji dugujemo Nikši Ranjini, autoru zbirke odlomaka iz Biblije – *Ranjinina Lekcionara*.¹⁰

U trajanju nekih običaja nisu nepoznata razdoblja njihove regresije ili pratećih obreda, kao ni njihovo ponovno oživljavanje, u više ili manje izmijenjenoj formi, u određenim novonastalim okolnostima.

Podatak koji navodi Rožić («dènas malo gdòj vuzmèñak pali») govori nam da je već početkom 20. stoljeća opadao običaj paljenja uskrasnih kresova koje su najviše palili pastiri po brežuljcima. Vremenski bliski *jurjevskim kresovima*, vjerojatno su dijelom i od njih potiskivani, iako su i jedni i drugi u uskoj vezi s proljetnim buđenjem vegetacijskog ciklusa.

Gotovo neizostavno, suvremeni kazivači ne propuštaju napomenuti da je okupljanje i paljenje vuzmenki u razdoblju socijalizma bilo nepodobno, ponekad opstruirano i sprečavano.

Sporadično se spominje da ni Crkva na to ne gleda baš blagonaklono. Ali, jačanjem uloge Crkve u društvu devedesetih godina prošloga stoljeća i kolektivnim nazorom o religijskoj pozadini običaja, on se manifestira kao jedan oblik pučke pobožnosti, iako se tako ne doživljava i ne tumači.

Isto tako, prekinulo se ili znatno smanjilo spaljivanje starih automobilskih guma. To se pak povezuje s razvojem «ekološke svijesti».

Prateći oduševljenje, zanos i nemali trud, pa čak i izlaganje opasnosti prisutno u pripremi i gradnji vuzmenki, ali bez ikakvih «starih» obreda, te gotovo žurni odlazak «sa scene» prije nego li krijes dogori, neutralan sudionik događanja s pravom se pita koliko u svemu tome ima disteleološkog ponašanja na granici apsurdna. U svakom slučaju, pokazuje se da neke tradicije s određenim «samorazumljivim» vrijednostima, iako upitne s razine vjerodostojnosti i sadržaja u formalnom izražavanju, djeluju vrlo funkcionalno. Egzistiraju kao samopotvrđivanje i identifikacija skupina ili pojedinaca s određenim svjetonazorom i činom emitirajući poruku *drugima* o vlastitom kulturnom ili socijalnom identitetu.

¹⁰ Dubrovački vlastelin, član Velikog vijeća i više puta knez Republike, Nikša Andreć Ranjina (1494.-1582.) autor je kronike *Annali di Ragusa* i sakupljač renesansnoga hrvatskog pjesništva i petrarkističke lirike u rukopisu poznatom kao *Zbornik Nikše Ranjine*.

Nesvjesnim prihvaćanjem selektivne i kontrolirane memorije kao poželjnog afirmativnog ponašanja, u kome je «determinirana alternativa» obrazac unutar kojega je obredna funkcija sekundarna, običaj je i u ovakvim slučajevima regulativ društvenih odnosa.

Literatura

- Belaj, V. (1998) *Hod kroz godinu – mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb
- Čapo Žmegač, J. (1997) *Hrvatski uskrсни običaji*, Zagreb
- Černelić, M. (1994) Tradicije paljenja godišnjih vatri kao indikator kulturnih razlika, u: *Etnološka tribina*, 17, Zagreb, 25 – 42.
- Gavazzi, M. (1988) *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, II novo priređeno izdanje, Zagreb
- Kotarski, J. (1917) Lobor – narodni život i običaji, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXI, Zagreb
- Kunić, I. (2002) Tragom narodne baštine Ivanečkog kraja, Ivanec
- Medić, M. (1915) Vazmenka ili vazmeňak, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XX, 177 – 181, Zagreb
- Pinter, V. (1934) Vuzelnica – Uskrсни običaji u Jerovcu, u srezu Ivanec, u: *Etnografska istraživanja i grada I*, Zagreb, 7-14.
- Rožić, V. (1908) Prigorje - narodni život i običaji, pretisak iz 12. i 13 knjige *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, tisak dioničke tiskare u Zagrebu
- Šikić, Z. (2001) *Knjiga o kalendarima*, Zagreb
- Zender, M. (1980) *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Die Termine der Jahresfeier*, Göttingen

